

Курманбаева Толғанай Сағынқызының
6D011800 (8D01702) – «Орыс тілі және әдебиет» мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынған
диссертациялық жұмысына
АҢДАТПА

Зерттеу тақырыбы: «Электр энергетика салалық тілінің терминологиялық жүйесі: қалыптануы (кодификациясы) және оқулық мәтіндердегі қызметі».

Зерттеудің мақсаты: электроэнергетика салалық тілінің терминологиялық лексикасын парадигматика және синтагматика қатынастарында сипаттау, оқу мәтінін терминологиялық өріс, терминдердің кодификациясы ретінде талдау және электроэнергетика терминдерінің сөздік принциптерін әзірлеу; терминдердің оқу мәтіндерінде қолданылуын талдау.

Зерттеудің міндеттері:

1) электроэнергетика терминдерін ғылыми білімді қайта қалыптастырудың құралы ретінде және термин–терминоид–номен– кәсіби лексика арақатынасында сипаттау;

2) орыс техникалық терминологиясының сипаттамасын терминология – терминдік жүйе – термин өрісі қатарында электроэнергетиканың кәсіби қосалқы тілінің өзегі ретінде көрсету;

3) электроэнергетиканың заманауи терминдерінің өнімділік/өнімсіздік тұрғысынан құрылу әдістерін талдау;

4) электроэнергетика терминдері туралы лексикографиялық ақпаратты талдау және құрамның компоненттік (құрамдық) принципі бойынша электроэнергетика терминдерінің сөздігін әзірлеу;

5) оқу-ғылыми мәтіндердегі электр энергетиканың қосалқы тілі терминдерінің қызмет ету және терминдік өріс ретінде ерекшеліктерін әдістемелік бағытта белгілеу, терминологиялық тығыздық принциптерін ескеріп, өлшеу әдістемелерін қолданып, оқулық мәтіндерін іріктеу және талдаудың технологияларын әзірлеу.

Зерттеу әдістері: жалпы ғылыми, теориялық және эмпирикалық әдістер жинағы.

Ақпарат жинау әдістері: сөздіктерден, қолданыстағы оқу құралдарынан жаппай іріктеу.

Өңдеу әдістері: санатқа бөлу және жіктеу, лингвостатистикалық талдау, контент-талдау.

Талдау әдістері: оқу мәтіндерін контекстік, сипаттамалық, салыстырмалы.

Түсіндіру әдістері: герменевтикалық (мәтінді оқу және түсіну), индуктивті, модельдеу.

Қорғауға ұсынылатын негізгі қағидалар:

1. Электроэнергетика терминдерін жүйелендіру осы тақырыптағы мәтіндердің мазмұнына негіз болатын ұғымдардың өзара байланысына

негізделумен жүргізіледі. Сонымен қатар, бір денотация үшін терминдер де, терминоидтар да, атаулар да, кәсіби жаргон да болуы мүмкін.

2. Ғылыми, оқу мәтіні терминологиялық өріс болып табылады, себебі біз терминологиялық өрісті парадигматикамен байланысты терминдік жүйемен салыстырғанда терминологияның синтагматикасы деп түсінеміз. Ал парадигматика болса имплициттік түрде сөздікпен байланысты болып келеді. Электроэнергетика кәсіби салалық (қосалқы) тілінің өзегіне терминдік өріс ретінде ғылыми, оқу мәтіндері жатады, контекст рөлінің маңызын осылай анықтаймыз.

3. Терминология саласындағы сөзжасамда көп жағдайда тіл аталымы: ішкі (аффиксация, мағыналық туынды, композиция, аббревиатура т.б.) және сыртқы (кірме сөз) тәсілдерін қолданады. Сөздіктегі метафоризация форманың, қызметінің ұқсастығына негізделген. Электр энергетикасының терминдік қалыптасуында, дәстүрліден басқа, көп компонентті атаулар мен эпонимия модельдері ең өнімді болып табылады.

4. Терминдердің лексикографиялық сипаттамасы заманауи ақпараттық технологияларға негізделуі керек, соған байланысты электр энергетика терминдері композицияның құрамдас бөлігін ескере отырып, жаңа буындағы электронды сөздіктер құру өзекті болып табылады.

5. Терминологияны оқытудың тиімді әдістемесі – өлшеу технологияларын қолдану, ғылыми және білім беру мәтіндерінің терминологиялық тығыздығын және ана тіліне сүйеніп дәрежесін анықтау.

Қол жеткізген нәтижелердің жаңашылдығы мен маңыздылығын және ғылыми даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігін негіздеу:

Бұл зерттеу "Білім туралы" Қазақстан Республикасы Заңының 5-бабының (5-1) тармақшасына және 56-бабына сәйкес әзірленген ғылымды дамытудың басым бағыттарына, Жоғары білімнің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартын (МЖМБС) іске асыру міндеттеріне сай келеді. Оның негізі бәсекеге қабілетті тұлғаны және өз өмірі мен қызметінің барлық салаларында заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды сауатты қолдана алатын маманды қалыптастыру болып табылады.

Диссертациялық жұмыстың **ғылыми жаңашылдығы** мыналарға негізделген:

Бірінші ғылыми нәтиженің негізділігі терминдердің анықтамаларымен нақтыланады және терминдердің белгілерін сақтаудың қатандығын ескере отырып, олардың жіктелуі берілген. Функционалды түрде терминдерге ұқсас бірліктердің нақты сипаттамасы берілген. Ғылыми әдебиеттерде бөлінетін бірліктердің барлық алуан түрлілігінің ішінде диссертацияда мәтіндегі норма мен қызметке қатынасы тұрғысынан термин, терминоид, номен, кәсіби жаргонизм ғылыми түрде анықталған. Бұл тізім жеткілікті болып көрінеді, ол диссертацияның негізделген белгілерінің қайталануын болдырмайды.

Екінші ғылыми нәтиженің негізділігі терминология, терминожүйе, термин өрісі ұғымдарын олардың ұйымдастырылуы немесе болмауы, парадигматикалық және синтагматикалық қатынастарды бейнелеу тұрғысынан

салыстырмалы талдаумен анықталады. Терминожүйе парадигматикалық қатынастармен, қарама-қайшылықпен ерекшеленеді. Термин өрісі-синтагматика, контекст, терминнің үйлесімділігі. Терминдердің семантизациясы үшін контекст рөлінің маңыздылығын ескере отырып, практикалық тапсырмалардың әдістемелік негізі жасалып, сынақтан өтті.

Үшінші нәтиженің негізділігі терминдердің табиғатын, оларды қалыптастыру тәсілдерін полиаспектілік талдау жүйесінің құрылуымен расталады. Фактологиялық материал (электр энергетикасының 393 термині) эпонимия, композицияның көп компоненттілігі, функцияларға негізделген метафоризация сияқты терминдердің пайда болу әдістерінің таралуы туралы қорытынды жасауға негіз береді.

Төртінші нәтиженің негізділігі жаңа лексикографиялық тәсіл – құрамның құрамдас бөлігін ескере отырып, оқу терминологиялық сөздігін құру ұсынылғандығымен дәлелденді. Бұл орыс тілі ана тілі болып табылмайтын студенттер үшін ыңғайлы.

Бесінші ғылыми нәтиженің негізділігі орыс тілінде кәсіби терминологияны игеруге арналған оңтайлы оқу мәтіндерін таңдау үшін өлшеу әдістерін әзірлеу және қолдану болып табылады. Арнайы формулаларды қолдана отырып, мәтіннің терминологиялық тығыздығын өлшеудің компьютерлік әдісі жасалды. Оқу мәтіндерінің ақпаратын қабылдаудың көлемін, мөлшерін және күрделілігін дәл анықтау әдістері, сондай-ақ мәтіндерді оқу кезінде терминдер мен ұғымдарды қабылдаудың күрделілігі әзірленді, олар оқу процесінде сынақтан өтті. Күрделілік коэффициенттерін ескере отырып, терминологиялық тығыздық мәтін бейімделеді. Оны түсіну үшін тілді меңгерудің тиісті деңгейіне есептелген тапсырмалар жүйесі ұсынылады.

Мәтіндермен танысу кезінде ұлттық аудиториядағы (колледждерде, университеттерде) мәтін құрылу бойынша тапсырмалар жүйесін қолданудың мүмкіндіктері, сондай-ақ техникалық оқу орындарына арнап ұсынылған әдістемеге сүйенумен, диссертацияның авторы даярлаған сөздікті, арнайы сөздіктер мен анықтамалықтарды, сонымен бірге екі-политілді сөздіктерді қолданумен оқу құралдарын әзірлеу мүмкіндігі анықталды.

Докторанттың әрбір жарияланымды даярлауға қосқан үлесінің сипаттамасы (диссертация авторының үлесі жалпы мәтінге қатысты пайызбен көрсетілген)

Зерттеу тақырыбы бойынша 14 еңбек жарияланды, оның ішінде: Scopus дерекқорына енген халықаралық рецензияланатын басылымда – 1, Білім және ғылым саласындағы сапаны бақылау комитетімен ұсынылған журналдарда – 4, халықаралық ғылыми конференциялар жинағында – 3, ғылыми журналдарда – 5. Жарияланымдардың барлығы жүргізілген зерттеу барысында әзірленген.

Scopus халықаралық дерекқорында индекстелетін журналдардағы жарияланымдар:

1. Teaching the electric power and industry terminology during Coronavirus // XLinguae, Volume 14 Issue 1. Басып шығарушы: Slovenska Vzdelavacia a Obstaravacia s.r.o. Q1, January 2021, ISSN 1337-8384, eISSN 2453-

711X (философия бойынша процентиль 93%, тіл және лингвистика бойынша 88%, лингвистика және тіл бойынша 88%).
http://xlinguae.eu/2021_14_1_13.html (Kurmanbayeva T., 70%), (Co-authored by: D. Shaibakova (15%), M. Tuleup, M. Nurmakhanova, K. Kubdasheva, 15%).

ҚР ҒжЖБМ БҒСБК тізіміне енгізілген басылымдардағы мақалалар:

2. Лексикографиялық сипаттамалардағы ғылыми терминнің семантикалық құрылымын көрсетудің принциптері туралы // ҚазҰУ Хабаршысы, «Филологиялы» сериясы. – Алматы «Қазақ университеті», 2016. – 4-шығ. (162). – 152-158 б. (100%).

3. Ғылыми-техникалық терминологияның онтологиясы және оны лексикографиялық сипаттамаларда кодификациялау мәселелері // ҚазҰУ Хабаршысы, «Филология» сериясы, № 3 (171). – Алматы, 2018. – 132-138 б. (100%).

4. Техникалық мәтіндердегі ғылыми терминологияның лексика-стилистикалық ерекшеліктері: лингводидактикалық аспект // Абай ат. ҚазҰПУ Хабаршысы, «Педагогика және психология» топтамасы. – Алматы, 2020. – Шығ. 2(43). – 20-28 б. (бірлескен автор: Шайбакова Д.Д., 50 %).

5. Study of structural-semantic model of scientific and technical terminology (based on the material of highly specialized terms) // ҚазҰУ Хабаршысы, «Филология» сериясы. – Алматы, 2022. – Шығ. 3 (187). – 43-50 б. (бірлескен авторлар: Тулеуп М.М., Абдулаева Ж.Т., 20 %).

6. Техникалық университетте кәсіби орыс тілінің терминологиясын оқытудың заманауи әдістері // Абай ат. ҚазҰПУ Хабаршысы, «Педагогика және психология» топтамасы. – Алматы, 2022. – Шығ. 3(52). – 225-238 б. (бірлескен автор: Шайбакова Д.Д., 50%).

Қазақстан Республикасының, сонымен бірге шетелдік ғылыми журналдарында және халықаралық ғылыми конференциялардың материалдарында жарияланған мақалалар:

7. Ғылым терминологиясын заманауи зерттеудің аспектілері (орыс және қазақ тілдерінің материалында) // Вестник АУЭС. ISSN 1999 – 9801. – Алматы, АЭЖБУ АҚ, 2016. – Шығ. 4 (35). – С. 107-113 (бірлескен автор: Жуанганова С.Е., 10 %).

8. Терминологиялық сөздің семантикалық даму мәселесіне қатысты // Вестник АУЭС. – Алматы АЭЖБУ АҚ, 2017. – Шығ. №2 (37) – 85-91 б. (100%).

9. Ғылым терминологиясын қазіргі заманда арттырудың жолдары (орыс және қазақ тілдерінің материалында) // «VIII поэтика және өлеңтану проблемалары» халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының қорытындысы бойынша жинақ (24-26 мамыр). – Алматы, 2018. – 310-313 б. (100%).

10. Ғылыми-техникалық терминологияның семиотикалық күрделі құрылымдарын талдау // Абай ат. ҚазҰПУ Хабаршысы, «Филология» сериясы. – Алматы, 2021. – Шығ. №2 (76). – 37-46 б. (бірлескен автор: Шайбакова Д.Д., 50 %).

11. Жат тілді үйрену кезіндегі тіл біліктілігін қалыптастыру проблемасы (жоғары оқу орнында ғылыми-техникалық терминологиямен танысу

материалына негізделумен)// «Надькиндік оқулар. Ана тілі көпұлттық мемлекет жағдайында мәдениетті, тарихты сақтау мен таратудың және ұрпақтар сабақтастығының құралы ретінде» халықаралық ғылыми конференциясының материалдары бойынша ғылыми еңбектердің қорытындысы бойынша жинақ. – Сараң, 2019. –146-151 б. (100%).

12. Жат тілді үйрену кезіндегі тіл біліктілігін қалыптастыру проблемасы (жоғары оқу орнында ғылыми-техникалық терминологиямен танысу материалына негізделумен)/ // «Кәсіби лингвоқұрылым» он үшінші халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары бойынша ғылыми еңбектердің қорытындысы бойынша жинақ. – Нижний Новгород: НИУ РАНХиГС, 2019. – 55-62 б. (бірлескен автор: Тулеуп М.М., 20 %).

13. Analysis of the use of scientific and technical terminology for educational purposes // Cross- Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES) ISSN -2470-1262, Volume 6, Issue I. – USA, 2021. – С. 85-95 (100%).

14. Scientific and technical terms and problems of their codification in the study of the specialty language at the university // Cross- Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES) ISSN -2470-1262, Volume 7, Issue II. – USA, 2022. – С. 95-100 (100%).